

14. ПСЗ, № 17656: О роспуске Таврических национальных дивизионов, сформированных в 1784 и 1790 годах / Именной указ, объявленный генерал-прокурором// ПСЗ. – Т. XXIV. – 16 декабря 1796 г. – С. 243.

15. ПСЗ, № 19513: Об утверждении составленной в Новороссийской губернии комиссии для разбора жалоб о неправильном отобрании земель в Крыму и о бытии оной под ведомством Новороссийского военного губернатора / Именной указ Сенату // ПСЗ. – Т. XXVI. – 13 августа 1800 г. – С. 260.

16. Російський державний військово-історичний архів (м. Москва) (далі РДВІА), ф. 52. Дела князя Потемкина-Таврического (1763-1791 гг.), оп. 1, спр. 336. Именной список татарских феодалов, претендующих на получение русских дворянских титулов (1-22 октября 1784 г.), ч. 9, 58 арк.

17. Російський державний історичний архів (м. Санкт-Петербург) (далі РДІА), ф. 1343. Департамент герольдии сената. Дела департамента и канцелярии герольдмейстерства (1784-1918 гг.), оп. 51, спр. 998. Родословная дворянская книга Таврической губернии, 40 арк.

18. Сурева Н.В. Джерела з історії дворянства Південної України останньої чверті XVIII – першої чверті XIX століття : дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06 / Наталія Вікторівна Сурева. – Запоріжжя, 2004. – 253 с.

19. Уманец А. Исторические рассказы о Крыме / [Соч.] Алексей Александрович Уманец. – Севастополь: Типография "Севастопольского листка", 1887. – 329 с.

20. Федоров Ф.А. Крым, с Севастополем, Балаклавою и другими его городами, с описанием рек, озер, гор и долин; с его историею, жителями, их нравами, обычаями и образом жизни / Ф.А. Федоров. – СПб. : Типография Э. Веймара, 1855. – 242 с.

21. Хайрутдинов Рамиль. Татарская феодальная знать и российское дворянство: проблемы интеграции на рубеже XVIII – XIX вв. / Р. Хайрутдинов [Электронный ресурс] : Татарский генеалогический форум – Режим доступа: <http://forum.tatar.info/index.php?showtopic=2715>

Чорна Л.М.

УДК 94(477.7):631.115.8"1894/1904"

ПРОЦЕС ЗАСНУВАННЯ ЗЕМЛЕРОБСЬКИХ АРТІЛЕЙ ТА ЇХ ГОСПОДАРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ В ХЕРСОНСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ У КІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті висвітлюються передумови створення сільськогосподарських артилей в Херсонській губернії наприкінці ХІХ століття. Прослідковується динаміка їх розвитку і поширення в регіоні. Аналізується діяльність землеробських артилей та їх вплив на життя сільського населення.

Ключові слова: хліборобська артиль, сільськогосподарська кооперація, господарство, артильний рух, артильний договір, супрєга.

Розвиток артільного руху на Україні, зокрема в Херсонській губернії, де він і зародився, є цікавою і недослідженою сторінкою історії нашої держави. Цей аспект різнобічної діяльності кооперативних організацій другої половини XIX – початку XX ст. представлений лише фрагментарно.

В стані економічної кризи ця проблема є досить актуальною. В сучасних умовах непростих соціальних відносин в Україні важливим є питання про практичну значущість досвіду минулих поколінь. У зв'язку з цим особливої актуальності набувають проблеми покращення добробуту широких верств населення.

Окремих досліджень з даної проблеми не проводилось. Ідеї М.В. Левитського та аналіз діяльності запропонованих ним землеробських артілей певною мірою відображено в загальних роботах з історії кооперативного руху: М. Алімана, Ф. Щербини, В. Марочка, А. Пантелеймоненка [1; 8; 13; 18].

Метою даної статті є на основі аналізу джерел та літератури висвітлити історію створення та охарактеризувати діяльність Херсонських сільськогосподарських артілей, визначити їх роль у житті населення в другій половині XIX – на початку XX ст.

Життя українського селянства споконвіків було важким. Зрештою, то було й не життя, а суцільна боротьба за існування, яка вилилась у звичай сільськогосподарської оренди, толоки, супряги та ін. Саме в Україні виникають і набирають поширення виробничі кооперативи. Це товариства, що займалися організацією виробництва, збутом та переробленням продукції. Кооперація – це є вільне об'єднання людей для самозахисту своїх економічних і культурних інтересів. Тоді, коли вона починає спиратись на народні маси, кооперація стає самою демократичною організацією, бо у неї немає а ні крихти примусу [9, с. 16]. Найтиповішою формою сільськогосподарської кооперації другої половини XIX ст. була артільна. Артіль – це вища форма праці, що спирається на суспільну справедливість і благо, це явище, яке глибоко криється в самій природі людини [18, с. 8]. Засновником першої на Україні хліборобської артілі був Микола Васильович Левитський. Він народився 25 березня 1859 року в с. Хмільник Канівського повіту Київської губернії. Його батько був священиком, який після реформи 1861 року переїхав до с. Федвар Олександрійського повіту на Херсонщині. У 1875 році М. Левитський закінчив Златопільську прогімназію Чигиринського повіту. Пізніше навчався три роки у гімназії м. Біла на Холмщині. Після навчання в гімназії вступив до Московського університету на медичний факультет, але у 1880 році був відрахований за участь у народницьких студентських гуртках і демонстраціях. В адміністративно-

му порядку його виселили з Москви, а головне – заборонили вступати до будь-якого університету. Однак, у 1885 році він завершив юридичну освіту у Харківському університеті. Спочатку працював в статистично-подвірному відділі, а з 1885 року – на посаді секретаря Олександрійської земської управи [14, с. 85]. Артільний рух розпочинається на Херсонщині. Зосереджується у двох повітах – Олександрійському, де й зародився і Єлисаветградському. У 1885 році М. Левицький запропонував жителям села Федвар Олександрійського повіту об'єднатися для спільної роботи і скласти землеробські артіль. Ця пропозиція не одразу знайшла підтримку. На початку 90-х рр. у південних губерніях України, внаслідок посухи, стався голод [12, с. 40]. Населення Херсонської губернії поряд з іншими на Півдні Росії опинилось у скрутному становищі. За результатами збору врожаю 1891 року в Херсонській губернії загалом "населення буде забезпечене і посівом, і продовольством. Не вистачить посівного насіння найбільш бідним господарствам. В цьому році по весні велика кількість селян просила ссуди на насіння. Зокрема, з 654 господарств Братолюбівської волості Олександрійського повіту, 150 потребують допомоги. ... Вперше побачив, – пише голова губернської управи Ф. Нікітін, – що люди збирають колоски руками, і зрїбають граблями залишки хліба після збору і звозу врожаю." [10, с. 12]. Самі по собі посухи та неврожаї не мали безповоротних наслідків, якби не тягли за собою недоїмок по сплаті державних податків. А найгіршим для селянських господарств був спосіб їх стягнення. Землі господарств, що заборгували, віддавались в оренду волосним правлінням за безцінь більш заможним селянам. Часто, за борги, продавали і робочу худобу недоїмників [6, с. 44]. В такій ситуації, навіть під час урожайних років, селяни вже не могли поправити своє становище. Саме тоді, шукаючи порятунку, вони і звернулися до Миколи Васильовича. 18 вересня 1894 року артіль в цьому селі була створена на гроші, які вніс для організації господарства М. Левицький, одержавши позику 200 крб. від приватних осіб [7, с. 3]. Він переконував, що "поодиночки неможливо вибитися зі злиднів, не можна зміцнити господарство та вести його раціонально в умовах селянського малоземелля, отримати кредити, протистояти неврожайам..." [3, с. 328]. Тому "шляхом організації землеробських артілей маємо підтримати обезсилену частину селянського населення, бо занепад народного господарства і землеробства зокрема, згубні не лише для самого народу, але й для всієї держави. Для підвищення благоустрою і господарства збіднілої частини селянського населення, – пропоную землеробську артіль, – як засіб для бідняків спільними зусиллями покращити своє становище." [15, с. 93].

Артільям, з самого початку їхнього становлення, бракувало коштів. Тому пожертви приватних осіб мали вагоме значення. М. Левицькому, в його нелегкій справі організації артілей, допомогли М.Я. Лук'яненко, О.О. Навроцький, М.Д. Чижевська, М.І. Григорович [8, с. 35]. З діячів української культури ідею артільного господарювання підтримували І. Карпенко-Карий, М. Садовський, М. Кропивницький [14, с. 88]. Моральна і матеріальна підтримка цих людей сприяла становленню артілей.

Артілі існували не по статутах, а по писаних умовах (договорах). Основною метою артілі було ведення спільного господарства: члени об'єднують землю, спільно орють, сіють і жнуть. У передмові "Артільного договору для землеробських артілей", який склав М. Левитський, зокрема, зазначається: "Ми ясно бачимо, яка користь від спілки, як подивимось на велику родину, – коли є своя домовна спілка. Поки спілка тримається купи, є велике господарство, бо робочої сили багато, і все господарство спільне, всі роблять вкупі на спільне, і всюди робота йде, і ні в чому нема зупинки... Але ж як тепер нема великих родин (вони розпадаються), ... то треба гуртуватися у такі гуртки, як великі родини – для спільної господарки, хоч із чужих людей, щоб взяти силу і скласти велике господарство... Зважаючи на все це, щоб: а) Мати змогу міцно триматися землі, не кидати її і хліборобства, яким ми займались від дідів... б) Щоб зробити наше господарство міцним і надійним, щоб воно могло... дати нам таким чином сталі і потрібні засоби до життя, ... щоб робота не була надміру важкою, як се буває у самотнім господарстві... спілкою можна багато зробити, що одному зовсім не під силу, навіть і багатому селянинові... г) Щоб мати змогу... набувати нові удосконалені хліборобські прилади і машини, племінну худобу, хороше насіння, а також поліпшити обробіток землі... і т. ін. д) Щоб мати змогу спілкою за спільною порукою позичати гроші, потрібні на... поліпшення нашого господарства у приватних, урядових, кредитових закладах... е) Щоб забезпечити певний і ретельний виплат належних з нас... повинностей і податків" [2, с. 2].

"Вся земля обробляється гуртом і сіється в гурті, неначе одна нива одного хазяїна, – писав про перші артілі М.В. Левитський, – а хазяїном усієї землі є вся артіль" [3, с. 329]. Хліб звозився до купи в артільний двір, якщо було куди, і там молотився гуртом. Після молотьби зерно ділилось так: найперше одділяли на насіння – на посів скільки треба, 2) на борги артілі, на повинності (державні, земські і суспільні) та податки за землю, 3) на харчі, 4) останній хліб товариші розподіляли між собою, по числу робочих душ без різниці статі (половинний робітник – хлопець 14-17 років, дівчина – 13-16 років одержували половину від робітника; третинний ро-

бітник – хлопець 10-14 років, дівчина – 10-13 років одержували третю частину від робітника; четвертинний робітник – 8-10 років (без урахування статі) одержував четверту частину від робітника)." [2, с. 25]. В кого більше землі – йому доплачували інші члени. В кого менше – сам доплачував. Усуспільнення землі відбувалось наступним чином: один селянин виділяв – 6 дес., інший – 7, а третій – 8 дес. Домовились делегувати по 7 дес., відтак різницю селяни компенсували грошми за ринковою ціною [2, с. 20]. Увесь інвентар всіх членів знаходився в одному дворі. Праця спільна. На заробітки можна йти лише за згодою цілої артіль. Артіль може посилати своїх членів у отхожі промисли. Але зароблені гроші передавались в касу артілі, бо за нього в артілі працювали інші [2, с. 24]. Хліб, який залишався, артіль продавала. Для організації артілі потрібно було не менше п'яти чоловік. Організаційно-господарським життям артілей, крім загальних зборів (сходу), керував артільний староста, який обирався з поміж кмітливих і хазяйновитих на один рік [2, с. 31]. Він старший між рівними [2, с. 32].

В цілому у с. Федвар на літо 1895 року діяло три артілі. Кожна артіль мала по 4 коні, 2 вози, 4 борони і 1 плуг [7, с. 5]. Вперше федварські артілі ввели посів соняшника, пізніше – льону та рапсу. Згодом у селі було створено ще біля 10 артілей.

Пізніше в с. Сентове утворилось одинадцять артілей, але працювало в 1895 році лише дві, дев'ять, через брак коштів для організації господарства, подали клопотання для одержання ссуди.

18 жовтня 1895 року дві артілі із с. Сентове взяли перший артільний млин в Херсонській губернії. В селі був лише вітряний млин, що завдавало деяких проблем у безвітряну погоду. Потрібно було їхати до сусідніх сіл 10-15 верст щоб змолотити та ще й платити великі гроші (10-15 коп. за пуд) і вистоювати декілька днів черги [7, с. 6]. Артіль – як окремо, так і цілими групами, орендували луки (12 сентовських артілей у 1895 році орендували 245 дес. казенних земель), брали підряди по перевезенню вантажів, по обробці полів та ін.. Дві артілі с. Сентове купили молотильну машину з кінським приводом [6, с. 45].

Слід відмітити, що важливе значення мало позитивне ставлення до артільної справи великих підприємців. Наприклад, власник заводу землеробських машин Ельворті дав артільникам плуг (Сакка) в розстрочку, млин, ціна якого 382 крб., за умови виплати 30 крб. задатку, а залишок розстрочив на рік [7, с. 7].

Далі в селі Аджамка організувались і діяли шість артілей, всі вони отримали гроші різного розміру від Державного банку.

Поступово артільний рух перейшов з Олександрійського повіту до Єлисаветградського, де розпочався в селах Каніпса і Панчево. До села Сентово (Олександрійського повіту) приїхали чотири чоловіки із села Каніпса (Єлисаветградського повіту) для того, щоб розібратись на місці, що то за артілі і навіть хотіли купити екземпляр артільного договору.

У 1896 році в селі Каніпса об'єдналось десять артілей, які для організації господарства і початку роботи очікували ссуду. Пізніше із села Каніпса ідея створення артілей перейшла в село Панчево. Там було створено близько двадцяти артілей, але їх доля багата в чому залежала від ставлення земської управи. Так, непростий шлях до створення артілей довелося пройти артільникам села Високі Байраки (Аджамської волості) та сіл Рязаново і Петрівки (Покровської волості, Олександрійського повіту). Ні волосний староста, ні земський начальник не хотіли засвідчувати їх артільний договір. Їм довелося їхати до нотаріуса [7, с. 9]. Це свідчить про те, наскільки свідомо населення ставилось до землеробських артілей. Відображається це навіть в тому, що люди відмітили артільний рух приказками: "Де робить артіль, там сам Бог помагає", "Артіль так робить, як маків цвіт цвіте" [7, с. 10].

Велика увага приділялась в артілях моральній стороні співпраці, про що свідчить наступний пункт артільного договору: "Щоб наше артільне господарство йшло добре, ми всі повинні жити в добрій згагоді та любові, бо де любов, там і Бог, там і щастя, а де немає любові, там горе; ми не повинні ані лаятися, ані сваритися, ані п'янствувати" [2, с. 33].

За своїм складом створювані артілі були не однорідні. Були дуже вдалі, причому часто люди були чужі, не кровні родичі. Це артілі Петрова, Спринчана, Маньковського в с. Каніпса; Ященка, Цапенка – в Сентові; Вассалатія – Панчево. "Були чужі, а тепер свої, як рідня", "Живемо ми мирно, за весь час, поки в артілі, один одному навіть не сказали на-криво, як не побачимось день, другий, аж сумно стає за товаришами-артільниками" [6, с. 49]. Були й артілі, які складались з близьких (кровних) родичів. Так, в с. Сентове була артіль О. Остапенка, що включала батька, синів і зятів, які жили дружно і добре вели господарство, хоча раніше мали п'ять окремих господарств. Траплялися в артілях і незлагоди, деякі господарі виходили зі складу артілі добровільно, деяких виключали. Але слід зазначити, що і добровільний вихід, і примусове вилучення окремих осіб з артілей загалом негативних наслідків не мав, бо склад артілей поповнювався іншими членами.

Інтерес до артільної справи зростав дуже швидко. Цікавились і надсилали запити про артілі приватні особи, наукові товариства, де проводи-

лись лекції, деякі земства (наприклад – Тамбовське) готувало доповіді про артiлi земським зборам, щоб зайнятись практично організацією артiлей за зразком i на основi артiльного договору М. Левитського. Багато писали про артiлi в перiодичних виданнях, зокрема "Торг. Пром. Газета", "Сiльський вiсник" та iн. [17, с. 64]. На фонi такого зацiкавлення громадськостi, незрозумiлим було ставлення до артiлей мiсцевої влади, зокрема Олександрiйського земства, зважаючи на те, що артiльний рух там зародився – сформувались i дяли першi на пiвднi Росiї артiлi.

Багато говорилось про важкий стан землеробських артiлей через брак коштів та вiдсутнiсть кредитування. В Олександрiйському повiтi органiзувалось приблизно 60 землеробських артiлей, але працювало на осiнь 1895 року лише 12: 7 в Аджамцi отримали ссуду вiд Державного банку, а 5 (3 в с. Федвар i 2 в с. Сентове) були органiзованi на кошти приватних осiб. Iншi 50 не могли стати до органiзацiї господарства через вiдсутнiсть грошей. Артiльники зверталися за допомогою до земства. Але земськi чиновники порадили товаришам звернутися до Державного банку для одержання позики. Хоча земство могло б виступити посередником мiж Державним банком i населенням i, не витративши власних грошей, допомогти останньому. З цього приводу було створено спецiальну кошторисно-ревiзiйну комiсiю, яка внаслiдок проведеної перевiрки дiйшла висновку: "Члени комiсiї, добре ознайомившись з економiчним станом повiту, прийшли до висновку, що об'єднання в деяких частинах повiту окремих домогосподарств у так званi землеробськi артiлi обумовлювалось виключно бажанням отримати ссуду з банку. Так як, за правилами, що iснують, банк може видавати ссуди товариствам безпосередньо, то посередництво земства в даному випадку є недоцiльним" [11, с. 2]. Мiсцевi урядовцi всiляко чинили опiр артiлям; починаючи з простої бездiяльностi, закінчуючи гальмуванням видачi кредитiв та нецiльовим використанням коштів.

Крiм загальних важких економiчних умов життя народу i його господарства, що викликали необхiднiсть органiзацiї землеробських артiлей, особливо сприятливі умови для розвитку артiльної справи на Пiвднi Росiї створювала iснуюча тут особлива форма спiвробiтництва в галузi землеробської працi, вiдома як супряги. Вона є об'єднанням робочої худоби 2-3-4х хазяїв для спiльного обробiтку землi – оранки, а iнодi й возовицi – звозу хлiба. На бiльшiй частинi територiї України обробiток ґрунту провадився важким плугом, для роботи з яким потрiбно було щонайменше двi пари коней чи волiв. Багато селян не мали худоби й зовсiм, не те що двi пари. Саме це i примушувало селян спрягатися, тобто об'єднувати тяглову силу кількох господарств для почергового обробiтку поля. У супрязі

об'єднували не лише робочу худобу, а й необхідну при цьому робочу силу (погонич, плугатар). Примінення артільного начала до землеробства ставало прямим і неминучим наслідком самого становища землероба [18, с. 255]. Слід зазначити, що в Олександрійському та Єлисаветградському повітах налічувалось від 35 до 43% господарств, що не мали робочої худоби. В Олександрійському повіті лише 20% селянських господарств мали худобу, а під час голоду ці показники ставали ще меншими [4, с. 86]. Супряга, безперечно, є зародковою формою артільного господарства. В Херсонській губернії цей вид співробітництва, як і на півдні загалом, дуже розповсюджений, супрягою обробляли свої поля 48-52% селянських господарств (колишні вільні поселення – 51%, державні селяни – 52%, колишні поміщицькі селяни – 48%) [15, с. 95]. Тому землеробська артіль в цьому краї є продовженням, доповненням і удосконаленням супряги.

М.В. Левитський, як натхненник і організатор землеробських артілей, відзначав їх важливе значення та переваги. На його думку, артіль створювала стійке господарство, яке мало можливість вводити різні агрокультурні покращення і удосконалення, що було недоступним слабкому селянському господарству; збільшувала виробничі сили населення та його платоспроможність; сприяла розвитку торгівлі і промисловості; артіль виступала гарантією дрібного промислового кредиту; організація артілей з артільними старостами на чолі сприяла сільській владі та адміністрації під час збору податків чи виконання різних повинностей, особливо натуральних (селяни платили шість видів податків: державний поземельний податок, викупні платежі, земельні збори, обов'язкове страхування, подушну подать і мирські збори). Ці добровільні об'єднання ґрунтувались на круговій поруці і відстоювали інтереси своїх членів. Вони створювали громадські позичкові каси і шпіхліри (комори), де зберігали недоторканий запас зерна на випадок неврожаю.

Микола Васильович розгорнув і очолив широкомасштабний рух по організації хліборобських артілей, який тривав біля десяти років. Після створення першої артілі у вересні 1894 року їх кількість невпинно росла: у 1895 році було вже 12 артілей; у 1896 році – 85; у 1898 році – 125 сільськогосподарських артілей в Херсонській губернії, що об'єднували понад 3000 селян [14, с. 90].

Таким чином, трудова колективна взаємодопомога мала важливе значення для жителів українського села. Вона була необхідною умовою існування селянських господарств, які завжди потребували допомоги. Хліборобські артілі були оригінальною течією в кооперативному русі України,

але помітного впливу на стан сільського господарства не зробили, адже проїснували вкрай недовго. Сам Левитський вважав, що його хліборобські артїлі були недовговічними (1-3 роки) через брак кооперативної свідомості, тяжкі зовнішні умови, адміністративні утиски [14, с. 92]. Артільна організація надавала можливість одержати позики, забезпеченням яких служили артільні засіви на заоренованій землі. Така зовнішня допомога надавала можливість селянському господарству дещо поліпшити своє становище, придбати деякий реманент, худобу, після чого артіль, як правило, розпадалася. Життєздатність артїлі залежала від багатьох умов. Навіть після виходу господарств із артїлей, які покращили своє матеріальне становище, ми можемо говорити про підйом економічного благоустрою деякої частини сільського населення. Це добре видно з порівняльної таблиці стану господарств до (1894 р.) і після (1896-1898 рр.) створення землеробських артїлей.

№		До	Після
1	Коней і робочої худоби (штук)	380	909
2	Мертвого інвентаря (плугів, возів)	429	2904
3	Ціна живого і мертвого інвентаря (карб)	15914	60174
4	Орендувалося землі (дес.)	152	1093
5	Посіву (дес.)	1664	3025
6	Через бідність і брак худоби здавали в оренду другим свої землі (дес.)	734	9
7	Недоїмок державних і земських (карб.)	4498	1000
8	Ціна всього господарства (карб.)	62506	152874

На початку ХХ ст. з херсонських артїлей залишилися одиниці. Члени артїлей, які поліпшили за рахунок спільної праці свій майновий стан, знову поверталися до подвірного землекористування. Приватновласницькі тенденції брали гору над артільними, оскільки були зрозуміліші для селян.

Отже, ми можемо констатувати, що артільний рух в Херсонській губернії розвивався завдяки ініціативі, безкорисливості та наполегливості

авторитетних і знаних людей, серед яких чільне місце посідав Микола Васильович Левитський. З 90-х років XIX ст. його ім'я стало добре відомим у широких колах громадськості. Завдяки самовідданій праці в галузі сільськогосподарської кооперації його назвали "артільним батьком".

Незважаючи на далеко неоднозначне ставлення влади до хліборобських артелій (бездіяльність місцевих урядовців, гальмування видачі кредитів, нецільове використання коштів, що жертвували на артільне господарювання), артільний рух все ж розвивався і ширився.

Землеробські артілі відігравали важливу роль у житті сільського населення України. Вони сприяли покращенню матеріального становища селян. Об'єднавшись і взявши на себе кругову поруку, у сільських працівників з'явилася можливість отримати кредит на розвиток господарства. Артілі допомогли селянам пережити скрутні часи і пристосуватись до нових умов життя.

Сільськогосподарські артілі опікувалися не лише матеріальним становищем своїх членів, велика увага приділялась моральній стороні співпраці. Всі артільні договори містили пункти про заборону лайки, пияцтва, сварок і вимагали від артільників дотримання добропорядності.

Chorna L.M.

DEVELOPMENT PROCESS OF LAND ASSOCIATIONS AS THEIR BUSINESS ACTIVITIES IN KHERSON PROVINCE AT THE END OF 19 CENTURIES AND AT THE BEGINNING OF 20 CENTURIES.

In this Article main conditions of establishment of agricultural cartels are described in Kherson Province at the end of 19 centuries. Dynamic of their development and diversification is traced in this Region. Agricultural cartels' activities are analyzed as well as their impact on the life of rural population.

Key words: an agricultural cartel, agricultural cooperation, farming, craft movement, a cartel agreement, merger.

Черная Л.М.

ПРОЦЕСС ОСНОВАНИЯ ЗЕМЛЕДЕЛЬЧЕСКИХ АРТЕЛЕЙ И ИХ ХОЗЯЙСТВЕННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В ХЕРСОНСКОЙ ГУБЕРНИИ В КОНЦЕ XIX – НАЧАЛЕ XX ВВ.

В статье высвечиваются условия образования сельскохозяйственных артелей в Херсонской губернии в конце XIX века. Прослеживается динамика их развития и распространения в регионе. Анализируется деятельность земледельческих артелей и их влияние на жизнь сельского населения.

Ключевые слова: земледельческая артель, сельскохозяйственная кооперация, хозяйство, артельное движение, артельный договор, супруга.

Джерела та література

1. Аліман М.В. Видатні діячі кооперативного руху та їх ідеї. 2-ге вид. / М.В. Аліман, Ю.М. Гавриленко. – Донецьк: Проект, 2000. – 295 с.
2. Артельный договор. // Земледельческие артели Херсонской губернии: Оттиск. Трудов Императорского Вольного Экономического общества за 1896 г. – С.- Петербург. № 2. – 43 с.
3. Бородаєвський С.В. Історія кооперації. – Прага, 1925. – 674 с.
4. Доклад Комиссии о земледельческих артелях, избранной III Отделением И.В.Э.О.// Оттиск. Трудов Императорского Вольного Экономического общества за 1896 г. – С.- Петербург. № 2 – С.86.
5. Зюрюкин В.Е. Земледельческие артели и товарищества в России. / В. Зюрюкин. – Петроград: Книгоиздательство кооперативной литературы "Мысль", 1917. – 273 с.
6. Левитский В.Ф. Земледельческие артели Херсонской губернии / В.Ф. Левитский // Русская мысль. – 1896. – №9. – С. 42 – 57.
7. Левитский Н. Земледельческие артели Херсонской губернии.// Земледельческие артели Херсонской губернии: Оттиск. Трудов Императорского Вольного Экономического общества за 1896 г. – С.- Петербург. № 2 – С. 1-16.
8. Марочко В.І. Українська селянська кооперація. Історико-теоретичний аспект (1861-1929рр.). – К.: 1995. – 224 с.
9. Мацієвич К. Кооперація і національне відродження /К. Мацієвич // Українська кооперація. – 1918. – №1. – С. 16 – 21.
10. Никитин Ф. Отчет о поездке по Херсонской губернии с целью выяснения степени неурожая хлебов и трав в 1891 г. – Херсон, 1891 г. – 20 с.
11. Одесские новости. – №3435. – 16.10.1895.
12. Отчет Херсонской губернии за 1891/92 гг. // Сборник Херсонского земства 1892. – Херсон, 1892. – №12. – С. 34-44.
13. Пантелеймоненко А.О. Становлення кооперації в українському селі: історико-економічні аспекти: Монографія. – Полтава: РВЦ ПУСКУ, 2006. – 348 с.
14. Пожарський П. Нариси з історії української кооперації // Українська кооперація. – 1918. – №4. – С. 54 – 92.
15. Прения по докладу Н.В. Левитского в заседании III-го Отделения Императорского Вольного Экономического общества, 13-го января 1896 г.// Земледельческие артели Херсонской губернии: Оттиск. Трудов Императорского Вольного Экономического общества за 1896 г. – С.- Петербург. № 2 – С. 93.
16. Сборник Херсонского земства 1892. – Херсон, 1892. – №8. – С. 163.
17. Хроника // Хуторянин. – №7. – 25.07.1896.
18. Щербина Ф. Очерки южно-русских артелей и общинно-артельных форм. / Ф. Щербина. – Одесса: Типография г. Ульриха, 1881. – 382 с.